

શ્રી જૈન સાહિત્ય અકાદમી ટ્રસ્ટ, મુંબઈ.

વ્યાખ્યાનમાળા - ૨૦૨૨/૨૩

જૈન ધર્મના વૈજ્ઞાનિક સત્યો/તથ્યો અને તેનું વ્યવહારિક જીવનમાં અનુસરણ

વ્યાખ્યાન-૧૧- મંત્ર મેડીટેશન

વ્યાખ્યાતા- આચાર્ય શ્રી નંદિઘોષસૂરીજી મહારાજ

તારીખ - ૦૩/૦૩/૨૦૨૩

ધ્યાન એ યોગશાસ્ત્રનો વિષય છે. કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યજીએ પિંડસ્થ ધ્યાન પદસ્થ, રુપસ્થ ધ્યાન અને રુપાતીત ધ્યાન આવા ચાર ધ્યાનની વાત તેમણે યોગશાસ્ત્રમાં કરી છે એટલા માટે યોગશાસ્ત્રના રચયિતા તરીકે કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યજી મહારાજની અહીં સ્તુતિ કરવામાં આવી છે.

પૂર્વ વીરજિનેશ્વરે ભગવતિ પ્રખ્યાતિ ધર્મ સ્વયં,

પ્રજાવત્યભયેઽપિ મન્ત્રિણિ ન યાં કર્તુ ક્ષમઃ શ્રેણિકઃ

અક્લેશેન કુમારપાલનૃપતિસ્તાં જીવરક્ષાં વ્યધાત્,

યસ્યાસાદ્ય વચઃસુધાં સ પરમઃ શ્રી હેમચન્દ્રો ગુરુઃ।

કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યજીની સ્તુતિ કરતા એક અજૈન પંડીત એ બતાવ્યું કે પહેલા શ્રમણ પરમાત્મા મહાવીર પોતે ઉપદેશ આપનારા હતા. ચાર વૃત્તિના નિધાન મંત્રીશ્વર અભય કુમાર હતા. મહારાજા શ્રેણિક પરમાત્મા ના મહાન ભક્ત હતા. અભય કુમાર દ્વારા શ્રી મહારાજા જે જીવ રક્ષા અમારી કરાવી નહોતા શક્યા એ જીવ રક્ષા નું પ્રવર્તન કોઈપણ જાતની મુશ્કેલી વગર એકદમ સરળતાથી કુમારપાળ મહારાજાએ કરાવ્યું. વાણી વચનથી તો કે કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યજી ના વચન રૂપીજે અમૃત છે એનું પાન કરી કુમારપાળ મહારાજાએ આ જીવ રક્ષણ મહત્વનું કામ કરેલું છે અને હેમચંદ્રાચાર્યજી તથા કુમારપાળ રાજાએ ના જ્ઞાનના આ સંસ્કાર છે અને એના કારણે ગુજરાતની અંદર સૌથી વધુ જીવદયા નું કાર્ય થઈ રહ્યું છે.

પાંજરાપોળ ની વાત કરીએ તો એ પણ ગુજરાતમાં સૌથી વધુ છે. રાજસ્થાન ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્ર આ ત્રણ પ્રદેશની અંદર જેટલી રક્ષા જે કાર્ય થાય છે એમાં સૌથી વધુ જે રક્ષણનું કાર્ય છે એ એ જીવ દયા નું કાર્ય ગુજરાતમાં થઈ રહ્યું છે. એનું કારણ છે કુમારપાળ રાજા અને હેમચંદ્રાચાર્યએ પ્રવર્તવેલું અમારી ના સંસ્કાર અત્યારે પણ ચાલુ રહ્યા છે.

અહીં કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યજીએ ધ્યાન ના પ્રકાર બતાવતા કહ્યું કે

પિન્ડસ્થં ચ પદસ્થં ચ રૂપસ્થં રૂપવર્જિતમ્ ।

ચતુર્ધા ધ્યેયમામ્નાતં ધ્યાનસ્યાલમ્બનં બુધૈઃ ॥ ૮ ॥

બુદ્ધિમાન પુરુષોએ ચાર પ્રકારના ધ્યાન બતાવ્યા છે. ધ્યાન નું આલંબન છે. ધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે પિન્ડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત. આ પ્રકારનું ધ્યાન બહુ મહત્વની વસ્તુ છે આમાં પિન્ડસ્થ ધ્યાન કર્યા પછી પદસ્થ ધ્યાન કરવાનું હોય છે. આ પિન્ડસ્થ ધ્યાનનું સ્વરૂપ આજથી લગભગ 40 વર્ષ પહેલા અમારા ગુરુ ભગવંતે પૂરા ચાતુર્માસ કર્યું. પરમાત્માનું જિનાલય બનાવતી વખતે એમની ભક્તિ કરવાની અને એ સાથે પરમાત્માનું આલંબન લઈ ધ્યાન કરવાનું. એ ધ્યાન નું સ્વરૂપ અમારા ગુરુદેવે 40 વર્ષ પહેલા વિક્રમ સંવત 2038 માં પુનામાં આ પિન્ડસ્થ ધ્યાન નું પદસ્થ ધ્યાન નું સ્વરૂપ સમજાવ્યું હતું. એના માટે ચિત્રો મે તૈયાર કર્યા હતા. સામાન્ય સ્વરૂપ આ સ્લાઈડ્સમાં અહીં બતાવવામાં આવશે.

પિન્ડસ્થ ધ્યાન એ સૌથી મહત્વની વસ્તુ છે. પિન્ડ એટલે શરીર. એ શરીરનું આલંબન લઈને કરવાનું છે અને દરેક ને પોતાના શરીરનું આલંબન કોઈ પણ જાતના સંપ્રદાયથી મુક્ત છે એટલા માટે વિપસ્યના સાધના પણ માં શ્વાસનું આલંબન લેવામાં આવે છે અને આપણા શરીરની અંદર જે સંવેદનાઓ થઈ રહી હોય એને કોઈ પણ જાતના રાગ દ્વેષ વગર કોઈપણ જાતની પ્રતિક્રિયા કર્યા વગર એને માત્ર જ્ઞાતા દ્રષ્ટા ભાવ વડે જોવાનું હોય છે. આ રીતે પોતાના જ શરીરનું આલંબન લઈને કરવામાં આવતા ધ્યાન ને પિન્ડસ્થ ધ્યાન કહેવામાં આવે છે.

ધ્યાન ની વિધિ જોઈએ. ધ્યાનમાં પાઠ-વિદ્યા પાર્થવી આગને મારુતિ ધારણા અને વાયુની ધારણા તથા તત્વભૂની ધારણા આમ પાંચ પ્રકારની ધારણા આ ધ્યાનમાં કરવામાં આવે છે.

ધારણા પૂર્વક કરેલું પિંડસ્ત ધ્યાન કરવાનું હોય છે અને જે આ ધ્યાન છ મહિના સતત કરે છે એનો જ્ઞાના વરણીય કર્મોનો ક્ષય થાય છે કાગ્રતા આવે છે એકાગ્રતા આવે છે સાથે સાથે આત્મિક ઉન્નતિમાં એ અગ્રેસર બને છે.

આમાં સૌથી પ્રથમ પાર્થિવિ ધારણા એ કરવાની હોય છે.

તિર્યગ્લોકસમં ધ્યાયેત્ ક્ષીરાબ્ધિ તત્ર ચામ્બુજમ્

સહસ્રપત્રં સ્વર્ણાભં જમ્બૂદ્વીપસમં સ્મરેત્ ॥ ૧૦ ॥

મૂળ સંસ્કૃત શ્લોકો જ મહત્વના છે અનુવાદ એ પછીની વાત છે. યોગશાસ્ત્રનું અહીં આલંબન લેવામાં આવ્યું છે. યોગશાસ્ત્રના મૂળ શ્લોકો જ છે એનું સંપાદન કર્યું છે પરમ મેઘાવી શ્રુત સ્થવીર વિદ્વાન શ્રી જંબુ વિજયજી મહારાજે તો એમાં કોઈ જાતની ભૂલ ચૂક હોવાની કોઈ સંભાવના રહેતી નથી. જંબુ વિજયજી મહારાજે સંપાદિત કરેલી પ્રતનો જ અહીં આધાર લેવામાં આવેલ છે.

તત્કેસરતતેરન્તઃ સ્ફુરત્પિઙ્ગપ્રભાઙ્ચિતામ્

સ્વર્ણાચલપ્રમાણાં ચ કર્ણિકાં પરિચિન્તયેત્ ॥ ૧૧ ॥

શ્વેતસિંહાસનાસીનં કર્મનિર્મૂલનાદ્યતમ્ ।

આત્માનં ચિન્તયેત્તત્ર પાર્થિવી ધારણેત્યસૌ ॥ ૧૨ ॥

તિર્યગ્લોકસમં તિર્યગ્લોકપ્રમાણમ્, યાવાન્

તિર્યગ્લોકસ્તાવન્માત્રં રજ્જુપ્રમાણમિતિ યાવત્ ।

શેષં સ્પષ્ટમ્ ॥ ૧૦-૧૨ ॥

એતેષાં લોકાનાં જ્ઞાનાર્ણવેન સહ તુલાર્થમસ્ય

સપ્તમપ્રકાશસ્યાન્તિમં ટિપ્પણં દ્રષ્ટવ્યમ્ ॥

અહીં હેમચંદ્રાચાર્યજીએ કહ્યું છે કે ક્ષીર સમુદ્ર ચિંતવવાનું છે ક્ષીર સમુદ્ર આજે તીર્થ લોક છે તીર્થા લોક પ્રમાણ એટલે કે અસંખ્યતા યોજન લાંબો અને પહોળો છેલ્લામાં છેલ્લો સમુદ્ર આવે છે સ્વયંભૂ રમણ સમુદ્ર એ સમુદ્ર સુધીનો અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણ એવા લાંબા પહોળા એક ક્ષીર સમુદ્રની આપણે કલ્પના કરવાની છે, ધારણા કરવાની છે અને એની વચ્ચેવચ અંબુજમ એટલે કે કમળ. એ કમળ કેવું છે સહસ્ર પત્રમ. અહીં સાચો શબ્દ સહસ્ર છે. પણ મોટા ભાગનાઓ એ સહસ્ર કરી નાખ્યું છે. સહસ્ર શબ્દ સંસ્કૃત માં છે જ નહીં. સંસ્કૃત ભાષામાં સહસ્ર

1000ની વાત છે. અહીં 1000 પાંખડી વાળું કમળ છે અને કમળ જંબુદ્રીપ પ્રમાણથી એક લાખ યોજન પ્રમાણ વિશાળ 1000 પાંખડીવાળું સ્વર્ણ જેવું પીળું છે, એની વચ્ચે કેસર કંડિકા પીળાશ પડતા રંગની પ્રભા યુક્ત કેસર જેવી કંડિકા છે. અને એ ની ઉપર શ્વેત સિંહાસન છે. એના ઉપર હું પોતે કર્મોનો નાશ કરવા માટે પદ્માસન વાળી આસન લગાવી અને બેઠો છું.એ પ્રમાણે અહીં ચિંતવવાનું છે. આ ધારણા કરવામાં આવે ચિંતવવામાં આવે એને હેમચંદ્રાચાર્ય સૂરીશ્વરજી મહારાજા એ પાર્થવીની ધારના કહી છે.પાર્થવી એટલે એમાં પૃથ્વી તત્વની પ્રધાન રહેલી છે.

આજ્ઞેય ધારણા ચિંતવવાની છે

વિચિન્તયેતથા નાભૌ કમલં ષોડશચ્છદમ્ ।

કર્ણિકાયાં મહામન્ત્રં પ્રતિપત્રં સ્વરાવલીમ્ ॥ ૧૩ ॥

રેફ-બિન્દુ-કલાક્રાન્તં મહામન્ત્રે યદક્ષરમ્

તસ્ય રેફાદ્ વિનિર્યાન્તીં શનૈર્ધૂમશિખાં સ્મરેત્ ॥ ૧૪ ॥

સ્ફુલિઙ્ગસન્તતિં ધ્યાયેજ્જ્વાલામાલામનન્તરમ્ ।

તતો જ્વાલાકલાપેન દહેત્ પદમં હૃદિ સ્થિતમ્ ॥ ૧૫ ॥

તદષ્ટકર્મનિર્માણમષ્ટપત્રમધોમુખમ્ ।

દહત્યેવ મહામન્ત્રધ્યાનોત્થઃ પ્રબલાનલઃ ॥ ૧૬ ॥

તતો દેહાદ્ વહિર્ધ્યાયેત્ ત્ર્યંચં વહ્નિપુરં જ્વલત્ ।

લાઙ્ઘિતં સ્વસ્તિકેનાઽન્તે વહ્નિવીજસમન્વિતમ્ ॥ ૧૭ ॥

નાભીની અંદર સોળ પાંખડીવાળું કમળ ચિંતવવાનું છે. કમળની અંદર એ પ્રત્યેક પાંખડી ની અંદર અ આ અ આ ઇ ઇ વગેરે જે સોળ સ્વરો બતાવવામાં આવ્યા છે એની ધારણા કરવાની છે. એક કરણીકા છે એની ઉપર મહામંત્ર એટલે અરિહંત પરમાત્મા માટેનો જે બીજ મંત્ર કહેવાય અર્હમ એનું કણિકા ઉપર સ્થાપન કરવાનું છે. તે એ કમળનું ચિંતવન કરવાનું છે અને એની ઉપર હૃદય આગળ આઠ પાંખડીવાળું કમળ ચિંતવવાનું છે. એ અધોમુખ કમળ છે એની પ્રત્યેક પાંખડી ઉપર એક એક કર્મ બતાવ્યું છે- જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, દર્શનાવર્ણીય કર્મ, વેદનીય, મોહનીય કર્મ ,નામ કર્મ ,ગોત્ર કર્મ ,આયુષ્ય કર્મ , અંતરાય કર્મ . આઠ કર્મોને આઠ પાંખડીઓ ઉપર ચિંતવવાનું છે. નાભીમાં રહેલા કમળને ચિંતવવાનું છે. કમળ માં રહેલા અર્હમ

જે બીજ મંત્ર છે એનો રેફ જે છે એ અગ્નિ બીજમંત્ર છે. અગ્નિ બીજ મંત્ર છે એમાંથી રમ થી અગ્નિની જ્વાળાઓ ધીમે ધીમે નીકળે છે કમળમાંથી ધીમે ધીમે જ્વાળાઓ પ્રગટ થાય છે અને એ હૃદય આગળ રહેલું છે આઠ કર્મ રૂપીજે કમળ છે એને બાળીને ભસ્મ કરે છે. ભસ્મ કર્યા પછી બાજુની અંદર ત્રણ ખૂણા વાળો ત્રિકોણ અગ્નિકુંડ ચિંતવવાનો છે. એની અંદર પણ વચ્ચે સ્વસ્તિક આલેખવાનો છે. અને સ્વસ્તિક એ રમ એવો વર્ણ બીજ આલેખવાનો છે. એમાંથી જ્વાળાઓ નીકળે છે અને અગ્નિ પ્રગટ થાય છે. આ રીતે જે પ્રગટ થયેલો અગ્નિ છે એ અગ્નિની અંદર મારું પોતાનું જે શરીર છે એમાં હું હોમી દઉં છું.

देहं पद्मं च मन्त्रार्चिरन्तर्वह्निपुरं बहिः ।

कृत्वाशु भस्मसाच्छाम्येत् स्यादाभेयीति धारणा ॥ १८ ॥

આ રીતે મારું જે સંપૂર્ણ શરીર છે. અગ્નિની કુંડની જે જ્વાળાઓ છે એમાં સંપૂર્ણપણે બળીને ભસ્મભૂત થઈ જાય છે અને શુદ્ધ જે આત્મા છે એ જ રહે છે કર્મો બધા બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. આ રીતે અહીં આગનેય ધારણા પૂરી થાય છે .

वायु धारणानुं आपणो धारणानुं चिंतन करीये

अथ वायवीयां धारण लोकद्वयेनाह--

ततस्त्रिभुवनाभोगं पूरयन्तं समीरणम् चलयन्तं

गिरीनब्धीन क्षोभयन्तं विचिन्तयेत् ॥ १९ ॥

तच भस्मरजस्तेन शीघ्रमुद्भूय वायुना ।

दढाभ्यासः प्रशान्तिं तमानयेदिति मारुती ॥ २० ॥

વાવાઝોડું જે આપણે કહીએ જે આખા સમુદ્રને ખલબલાવી નાખે સોના પર્વત પર્વતોના પર્વત એવા મેરુ પર્વત ને પણ ઉખાડી નાખે એવો જે ભયંકર પવન છે એ પવનને ચિંતવવાનો છે. એ દ્વારા મારું શરીર જે સંપૂર્ણપણે બળીને ભસ્મ થઈ ગયું છે એ ભસ્મની જે રજ છે એ પવન દ્વારા દૂર દૂર સુધી ઉડાડી મૂકવામાં આવે છે અને એ વાયુ દ્વારા બધી ભસમ દૂર થઈ જાય છે તે અગ્નિકુંડની અંદર શુદ્ધ શુદ્ધ એવો મારો આત્મા અગ્નિથી પ્રદિપ્ત થયેલો છે એવો લાલધુમ તેજસ્વી આત્મા મારો રહ્યો છે. રીતે વાયુની ધારણા નું ચિંતન કરવાનું છે. બધી ભસ્મ દૂર થઈ ગયા પછી એ બધી ભસ્મ દૂર થઈ ગયા પછી સંપૂર્ણ શાંતિ સ્થિતિ આવી ગઈ છે. અને એ

પ્રશાંત સ્થિતિ આવ્યા પછી હજુ અગ્નિથી પ્રદીપ તો થયેલો છે અગ્નિસંહિત થયા આપણો આત્મા છે એને શાંત કરવાનું છે અને એને શાંત કરવા માટે વરસાદની કલ્પના કરવાની છે સ્મરેદ્ વર્ષાત્ સુધાસારૈર્ઘનમાલાકુલં નભઃ ।

તતોઽન્દુસમાક્રાન્તં મણ્ડલં વૈરુણાઙ્કિતમ્ ॥ ૨
આકાશની અંદર ગનઘોર એવા શ્યામ મેઘ ચડી આવ્યા છે. અને એ મેઘમાંથી ધીરે ધીરે વરસાદ વરસવાનું ચાલુ થાય છે. ધોધમાર વરસાદ શરૂ થતા અમૃત તુલ્ય વરસાદ થાય છે. એ અમૃતની ધારાની અંદર મારો જે આત્મા છે એ સંપૂર્ણપણે શાંત થઈ જાય છે, શુદ્ધ થઈ જાય છે અને અગ્નિની જે ગરમી છે એ બધી દૂર થઈ જાય છે મેઘની અંદર વમ એવું બીજે ચિંતાવવાનું છે વમ એવા બીજના ઉપરનો જે રેફ છે અનુનાસિક છે એમાંથી વરસાદ વરસે છે. અમૃત વરસે છે એમાં મારો આત્મા સંપૂર્ણરીતે શાંત થઈ જાય છે.

નભસ્તલં સુધામ્ભોભિઃ પ્લાવયત્ તત્પુરં તતઃ ।

તદ્રજઃ કાયસંભૂતં ક્ષાલયેદિતિ વારુણી ॥ ૨૨ ॥

આ રીતે વારુણીની ધારણા ચિંતા કરવાની છે ચિંતાવવાની છે અને એ પછી છેલ્લી અને સૌથી મહત્વની ધારા તત્ત્વભૂત ધારણા છે એને ચિંતાવવાની છે એમાં કહેવામાં આવ્યું છે

સપ્તધાતુવિનાભૂતં પૂર્ણન્દુવિશદદ્યુતિમ્ ।

સર્વજ્ઞકલ્પમાત્માનં શુદ્ધબુદ્ધિઃ સ્મરેત્તતઃ ॥ ૨૩ ॥

શાંત ધાતુ વગરનું આ સંપૂર્ણ ચંદ્ર જેવો નિર્મળ વિશદ વિષદ પ્રભાતીયુક્ત તેજથી યુક્ત મુજે આત્મા છે એ સર્વજ્ઞ તુલ્ય બની ગયો છે શુદ્ધ બુદ્ધિથી યુક્ત એવા આત્માને કેવળની જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે આ પ્રમાણે ચિંતાવવાનું છે.

તતઃ સિંહાસનારૂઢં સર્વાતિશયભાસુરમ્ ।

વિધ્વસ્તાશેષકર્માણં કલ્યાણમહિમાન્વિતમ્ ॥ ૨૪ ॥

સ્વાઙ્ગગર્ભે નરાકારં સ્વં સ્મરેદિતિ તત્રભૂઃ ।

સામ્યાસ ઇતિ પિણ્ડસ્થે યોગી શિવસુખં ભજેત્ ॥ ૨૫ ॥

આ સિંહાસન ઉપર આરૂઠ થયેલા બધા જ પ્રકારના જે અતિશયો છે અતિશયોથી દૈદીપ્ય માન પાકેલા બધા જ જે કર્મો છે જેનો ક્ષય થઈ રહ્યો છે એવા સમસ્ત જીવ રાશિનું કલ્યાણ કરવાની જેમની બુદ્ધિ છે એવા સહજ બુદ્ધિ વાળા આ રીતે પોતાની આત્માને ચિંતાવવાનું છે અને એ

ધારણા જે છે એને તત્વભૂત ધારણા કહે છે. આ પ્રમાણે જે પીઠ્ઠસથ ધ્યાન કરે છે, એ કરનાર યોગી મોક્ષ જેવો અપૂર્વ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે અને એના કર્મોનું ક્ષય થવાની સૌથી વધારે શક્યતા વધી છે. આ રીતે પિંડસ્થ ધ્યાનમાં સ્વરૂપ સમજાવવામાં આવ્યું છે. એનું મહાત્મ્ય શું છે એનાથી શું પ્રાપ્ત થાય છે તે અહીં બતાવવામાં આવ્યું છે.

અશ્રાન્તમિતિ પિણ્ડસ્થે કૃતાભ્યાસસ્ય યોગિનઃ ।

પ્રભવન્તિ ન દુર્વિદ્યા-મન્ત્ર-મણ્ડલશક્તયઃ ॥ ૨૬ ॥

દુષ્ટાઃ કરટિનઃ સિંહાઃ શરભાઃ પન્નગા અપિ ।

જિઘાંસવોઽપિ તિષ્ઠન્તિ સ્તમ્ભિતા ઇવ દૂરતઃ ॥ ૨૮ ॥

જે યોગી જે સાધુ સંન્યાસી કોઈ પણ જાતના પરિશ્રમ વગર નિરંતર થાક્યા વગર આ ધ્યાન નો અભ્યાસ કરે છે એને કોઈ પણ પ્રકારની જે દૂર વિદ્યા બીજા કોઈ તરફથી મંત્ર તંત્ર કામણ દ્રંપણ વગેરે જે કંઈ થતું હોય એ કશું જ થઈ શકતું નથી. એનાથી આ બધી મિથ્યાદ્રષ્ટિ દેવો તેની કોઈ અસર થતી નથી-

શાકિન્યઃ ક્ષુદ્રયોગિન્યઃ પિશાચાઃ પિશિતાશનાઃ ।

ત્રસ્યન્તિ તત્ક્ષણાદેવ તસ્ય તેજોઽસહિષ્ણવઃ ॥ ૨૭ ॥

શાકીની શુદ્ધ યોગીની હોય પીસાય વગેરે વ્યંતર દેવો, આ ધ્યાન કરવાથી એવા પ્રકારનું અદ્ભુત તે જ પ્રાપ્ત થાય છે અને આ એ તેજ ને આ બધા જે દેવો છે એ સહન કરી શકતા નથી અને એનાથી દૂર ભાગે છે આ ધ્યાન નો અપૂર્વ પ્રભાવ છે એની સાથે ચારિત્રનો પણ અપૂર્વ પ્રભાવ હોય છે. જે વ્યક્તિનું ચારિત્ર બ્રહ્મચર્યનું તેજ શુવિશુદ્ધ હોય નૈસ્તિકબ્રહ્મચર્યના તેજ સમાન હોય એનાથી પણ મિથ્યાદ્રષ્ટિ દેવો દૂર રહે છે. મહાપુરુષોનું તેજ મિથ્યા દ્રષ્ટિ દેવો સહન કરી શકતા નથી. આવો પ્રસંગ અત્યારે શાસન સમ્રાટ નેમિશ્વરજી મહારાજના જીવનમાં બનેલો. એમના જન્મનું 151 વર્ષ ચાલુ છે. નૈસ્તિક આચાર્યનું તેજ બ્રહ્મચર્યનું તેજ કેવું હોય છે આવા પ્રકારનું ધ્યાન કરતા હોય છે એ ધ્યાન કરનાર મહાપુરુષો એમનો પ્રભાવ કેવું હોય છે એ આ દ્રષ્ટાંતમાં આપણને ખ્યાલ આવે છે. આચાર્યજી હઠીસિંહની વાડીમાં બિરાજમાન હતા એમના શિષ્યો કેટલાક સાધુ ભગવાન તો પાંજરાપોળ રીલીફ રોડમાં બિરાજમાન હતા. કોઈ કારણસર નિમિત્તજી મહારાજે એમની પાસે રહેલા એક સેવકને ચિઠ્ઠી

આપીને પાંજરાપોળ સાંજના સમયે મોકલ્યો છે. એ સેવક પાંજરાપોળ ઉપાશ્રય ગયો એનો જવાબ લઈ અને પાછો આવવાનો છે ત્યારે રસ્તામાં કોઈ જગ્યાએ ધી કાંટા રોડ ઉપર કોઈક એક દરગાહ છે ત્યાં ખૂણામાં એણે લઘુ શંકા કરી અજાણતા કરી. એના કારણે એ દરગાહના જે અધિસ્થાયક દેવ હતા એ દેવ એના ઉપર કૃપિત થયા અને એ ક્યાં ને ક્યાં ફર્યા કરે છે એને ભાન ભુલાવી દીધું છે. આચાર્યજીને એ વ્યક્તિને ઘણી વાર થઈ એટલે બીજા શ્રાવકોને તપાસ કરવા માટે મોકલ્યા. તપાસ કરવા ગયેલા લોકોએ કહ્યું કે સાહેબ એને કંઈક થઈ ગયું છે. એ ત્યાં ને ત્યાં ફરિયા કરે છે આવવા માંગતો નથી. એટલે સાહેબજી એ કહ્યું કે તમે કોઈ પણ હિસાબે એને પકડીને અહીં લઈ આવો. શ્રાવકોએ એને પકડી અને સાહેબજી પાસે લાવ્યા સાહેબજી ની દ્રષ્ટિ એના ઉપર પડે છે એની સાથે જ એના શરીરમાં રહેલો જે પ્રેતાત્મા છે એ બોલે છે આ મહાપુરુષનું તે જ મારાથી સહન થતું નથી, હું જાઉં છું. આ મહાપુરુષોનો પ્રભાવ એવો હોય છે એમનાથી આવા મિથ્યાદ્રષ્ટિ દેવો કે શાકીની સુદ્ર યોગીની હોય ભૂતપ્રેત હોય એમનાથી દૂર ભાગે છે. એમના અવગ્રહની અંદર તેઓ પ્રવેશ કરી શકતા નથી. આ રીતે પીઠસ્થ તો ધ્યાન નું જે નિયમિતપણે ધ્યાન કરે છે એનો પ્રભાવ પણ આવો હોય છે.

આઠમા પ્રકાશની અંદર પદસ્થ ધ્યાન અંગે બતાવવામાં આવે છે.

યત્ પદાનિ પવિત્રાણિ સમાલમ્બ્ય વિધીયતે ।

તત્ પદસ્થં સમાખ્યાતં ધ્યાનસિદ્ધાન્તપારગૈઃ ॥ ૧ ॥

ધ્યાન નિષ્ણાત જે પુરુષો છે મહાપુરુષો છે એ નિષ્ણાત મહાપુરુષોએ પવિત્ર એવા જે પદો છે એ પદોનો આલંબન લઈ જે ધ્યાન કરવામાં આવે છે એને પરસ્ત ધ્યાન કહેવામાં આવે છે.

આ પદસ્થ ધ્યાન બે પ્રકારે કરવામાં આવે છે. મંત્ર ધ્યાન ની અંદર સૌ પ્રથમ વર્ણમાત્રુકાનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે

તત્ર પોડશપત્રાયે નાભિકન્દગતે ડમ્બુજે ।

સ્વરમાલાં યથાપત્રં ભ્રમન્તીં પરિચિન્તયેત્ ॥ ૨ ॥

16 પત્રવાળું જે કમળ છે તેનાભી ની અંદર રહેલું છે એના 16 પત્ર ઉપર 16 વર્ણો આવેલા છે. એમ પહેલા ધ્યાનમાં બતાવવામાં આવ્યું એમ અહીં આ 16 પાંખડીવાળા કમળ ની અંદર વગેરે જે અ આ ઇ ઈ જે વર્ણો છે 16 આ રહેલા છે પાંખડીમાં રહેલા છે અને ભ્રમણ કરી રહ્યું

છે એ રીતે એનું ચિંતન કરવાનું છે. વર્ણમાત્રુકાનું ધ્યાન શા માટે કરવામાં આવે છે એનું મહત્વ બતાવવામાં આવ્યું છે.

તુલા--" પદાન્યાલમ્બ્ય પુણ્યાનિ યોગિભિર્યદ્ વિધીયતે।

તત્ પદસ્થં મતં ધ્યાનં વિચિત્રનયપારગૈઃ ૧૯૧૦ ॥

ધ્યાયેદનાદિસિદ્ધાન્તપ્રસિદ્ધાં વર્ણમાતૃકામ્।

નિશેષશબ્દવિન્યાસજન્મભૂમિં જગતામ્ ॥ ૧૯૧૧ ॥

દ્વિગુણા લામ્ભોજે નાભિમણ્ડલવર્તિનિ ।

ભ્રમન્તીં ચિન્તયેદ્ ધ્યાની પ્રતિપત્રં સ્વરાવલીમ્ ॥ ૧૯૧૨ ॥

ચતુર્વિંશતિપત્રાદયં ઇદિ કર્જ કર્ણિકમ્ ।

તત્ર વર્ણાનિમાન્ ધ્યાયેત્ સંયમી પચ્ચવિંશતિમ્ ॥ ૧૯૧૩ ॥

તતો બદનરાજીવે પત્રાષ્ટકવિભૂષિતે ।

પરં વર્ણાષ્ટકં ધ્યાયેત્ સંચરન્તં પ્રદક્ષિણમ્ ॥ ૧૯૧૪ ॥

ઇત્યજનં સ્મરન્ યોગી પ્રસિદ્ધાં વર્ણમાતૃકામ્।

શ્રુતજ્ઞાનામ્બુધઃ પારં પ્રયાતિ વિગતભ્રમઃ । ૧૯૧૫ ॥

*વર્ણમાતૃકા - નિશેષપદવિન્યાસજન્મભૂમિ - સવ્વક્ષરસન્નિવાહણં આખું જે શ્રુતજ્ઞાન છે શ્રુતજ્ઞાન એ આખું એ વર્ણમાતૃકાઓ પર આધારિત છે. સ્વર ૧૬ અને ૩૩ વ્યંજન એ આ શ્રુતજ્ઞાન નું મૂળ છે. આ દ્વારા જ સમગ્ર શ્રુતજ્ઞાન નું નિર્માણ થયેલું છે. આ વર્ણમાત્રુકાનું ધ્યાન કરનાર શ્રુત કેવલી બની શકે છે. કેવલી માટે અહીં એક વિશેષણ વાપરવામાં આવ્યું છે સવ્વક્ષરસન્નિવાહણં. શબ્દોનું જ્ઞાન આ વર્ણમાત્રુકાનું ધ્યાન કરવાથી થાય છે. બધા જ પદો નું જ્ઞાન થાય છે એટલે કે એ શ્રુત કેવલી બની જાય છે અક્ષરોના સંયોગને જાણનારા આવા શ્રુત કેવલી હોય છે માટે આ વર્ણ માત્રુકાનું ધ્યાન કરવાનું છે. આ રીતે નાભી કમળની અંદર સ્વર માળા નું સંયોજન બતાવવામાં આવ્યું છે.

ચતુર્વિંશતિપત્રં ચ હૃદિ પદ્મં સકર્ણિકમ

વર્ણાન્ યથાક્રમં તત્ર ચિન્તયેત્ પચ્ચવિંશતિમ્ ॥ ૩ ॥

હૃદયની અંદર 24 પત્રવાળું કમળ ચિતવવાનું છે. એમાં ક ખ ગ ઘ થી ભ સુધીના 24 વર્ણો આવવાના છે ચિંતવવાના છે પચીસમો મ વર્ણ છે એને વચ્ચે ચિંતવવાનું છે આ રીતે 24 પાંખડીઓ અને કરણિકા ની અંદર 25 અક્ષરો નું ચિંતન કરવાનું છે .

વક્ત્રાબ્જેઽષ્ટદલે વર્ણાષ્ટકમન્યત્ તતઃ સ્મરેત્ ।

સંસ્મરન્ માતૃકામેવં સ્યાચ્છ્રુતજ્ઞાનપારગઃ ॥ ૪ ॥

મુખરૂપી કમળની આઠ પાંખડીઓ ચિંતવવાની છે. એ આઠ પાંખડીઓ ની અંદર ય થી હ બાકી રહેલા આઠ વ્યંજન ચિંતવવાના છે. એ રીતે વર્ણ માતૃકાનું ધ્યાન ધરનારા શ્રુતજ્ઞાન ને પામનારા થાય છે. એ રીતે આ સૌથી મહત્વની વસ્તુ છે. વર્ણમાત્રુકાના ફળ અંગે જોઈએ તો ધ્યાયતોઽનાદિસંસિદ્ધાન્ વર્ણાનેતાન્ યથાવિધિ

નષ્ટાદિવિષયે જ્ઞાનં ધ્યાતુરુત્પદ્યતે ક્ષણાત્ ॥ ૫ ॥

વર્ણ માતૃકાનું ધ્યાન કરનારને કોઈ વસ્તુ ખોવાઈ ગઈ હોય અથવા તો કોઈનું મૃત્યુ થઈ ગયું હોય અને એ મૃત્યુ થઈ ગયા પછી કઈ ગતિમાં જીવ ગયો છે એ સંબંધી જ્ઞાન આવરણ માતૃકાના ધ્યાનથી સ્વાભાવિક રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. હૃદય કમળની અંદર 25 વ્યંજન બતાવવામાં આવ્યા છે. મુખ કમળ અને એની અંદર આઠ વ્યંજન બતાવવામાં આવ્યા છે આ રીતે હૃદય કમળ અને મુખ કમળનું ચિંતન કરવાનું છે.

મૂર્ધસંસ્થિતશીતાંશુકલામૃતરસપ્લુતમ્ ।

કુમ્ભકેન મહામન્ત્રં પ્રણવં પરિચિન્તયેત્ ॥ ૩૦ ॥

આપણું જે સહસ્રાર્ધ ચક્ર છે શ્વેત અને અમૃત રસથી યુક્ત એવો જે મહામંત્ર છે ઓમકાર એનું ધ્યાન કરવાનું છે અને કુંભક નામનું જે પ્રાણાયામ નો પ્રકાર છે એ દ્વારા ઓમનું ચિંતન કરવાનું છે. આ મંત્રનું જે ધ્યાન છે એમાં કયા રંગે કરવું અને કયું પ્રયોજન હોય તો એનું કેવું ફળ મળે પ્રયોજનથી એનો વર્ણ બદલાય છે સ્તંભન ક્રિયાની અંદર પીળા હોય તો મંત્રનું ધ્યાન કરવાનું હોય છે વશીકરણ કરવું હોય તો લાલ રંગે ધ્યાન કરવાનું હોય છે શોભન કરવાનું હોય તો પરવાળા જેવો લાલ રંગ અને વિદવેશન માટે કૃષ્ણ વર્ણનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે. કર્મનો ઘાત કરવાનો હોય તો શ્વેત રંગનું ધ્યાન કરવાનું હોય છે. આમ હેતુ પ્રમાણે કયા રંગનું ધ્યાન કરવું અને એનું શું ફળ મળે એ હેમચંદ્રાચાર્યજી યોગશાસ્ત્રમાં દર્શાવે છે.

મહાતત્ત્વમિદં યોગી યદૈવ ધ્યાયતિ સ્થિરઃ ।

તદૈવાનન્દસંપદ્ભર્મુક્તિશ્રીરુપતિષ્ઠતે ॥ ૨૩ ॥

મંત્રાધિરાજ એવા અરહમ અને ઓમ નું ધ્યાન કરનારા યોગી કરે છે ધ્યાન કરે છે એનો મન સ્થિર બને છે. આનંદરૂપી જે સંપત્તિ છે એની એને પ્રાપ્તિ થાય છે. આઠે પ્રકારના કર્મોનું ક્ષય કરી મુક્તિરૂપી જે સ્ત્રી છે, મોક્ષ રૂપી જે લક્ષ્મી છે એને પ્રાપ્ત કરે છે

રેફે-બિન્દુ-કલાહીનં શુભ્રં ધ્યાયેત્ તતોઽક્ષરમ્

તતોઽનક્ષરતાં પ્રાપ્તમનુચ્ચાર્યં વિચિન્તયેત્ ॥ ૨૪ ॥

શુદ્ધ અક્ષરનું ધ્યાન કરવાનું છે એ ધ્યાન કરતી વખતે અક્ષરનું ઉચ્ચારણ એટલે કે ઉપાંશુ જાપ જે છે એ કરવાનું છે ઉપાંશુ જાપ એટલે માત્ર મનથી એનું ચિંતવન કરવાનું છે. એ રીતે ધ્યાન નું મહત્વ અહીં બતાવવામાં આવ્યું છે

તથા પુણ્યતમં મન્ત્રં જગત્ત્રિતયપાવનમ્ યોગી

પञ्चપરમેષ્ઠિનમસ્કારં વિચિન્તયેત્ ॥ ૩૨ ॥

ધ્યાનમાં મંત્ર ધ્યાન માં સૌથી શ્રેષ્ઠ મંત્ર કયો જે ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય થી યુક્ત છે એ કયો જે ત્રણેય જગતને પવિત્ર કરે છે અને એ છે પંચ પરમેષ્ઠી નમસ્કાર મંત્ર અરિહંત સિદ્ધ આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુ પાંચ જે પરમેષ્ઠી છે એ નમસ્કાર મહામંત્રનું નું ધ્યાન કરવાનું છે એને કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યજી પદસ્થ ધ્યાન તરીકે બતાવે છે.

અષ્ટપત્રે સિતામ્ભોજે કર્ણિકાયાં કૃતસ્થિતિમ્

આદ્યં સપ્તાક્ષરં મન્ત્રં પવિત્રં ચિન્તયેત્તતઃ ॥ ૩૩ ॥

આંઠ પાખડીઓ વાળું શ્વેતક કમળ છંટવાનું છે ચિંતવવાનું છે અને વચ્ચેની જે કંડિકા છે એને ઉપર સાત અક્ષર જે મંત્ર છે એનું ચિંતન કરવાનું છે. અહીં સાત અક્ષરનો મંત્ર એટલે કયો તો નમસ્કાર મહામંત્રનું. પહેલું પદ એટલે આ સામાન્ય રીતે આપણે એમ કહેવામાં આવે કે નમો અરિહંતાણમ નમો અરિહંતાનમ આ પાઠ બહુ પાછળથી દાખલ થયેલો છે. પૂર્વથી ચાલી આવેલો પ્રાચીન પાઠ નમો અરહંતાણમ છે. પાઠ નમો અરહંતાણમ છે. કલ્પસૂત્રની સુબોધિકા ટીકા છે એમાં વિનય વિજયજી મહારાજે બતાવેલ નમોત્યુંનમ પાઠ બતાવેલ છે.

ત્રણ પાઠની અંદર એ બતાવેલ છે. નમો અરિહંતાડમ જે અત્યારે પ્રચલિત છે. અરિહંત શબ્દના અર્થ પ્રમાણે અરી એટલે શત્રુ એટલે રાગ દ્વેષ અને ક્રોધ માન માયા લોભ વગેરે કસાય જે આંતર શત્રુઓ જે છે એના હરણનારા એવો એનો અર્થ બતાવવામાં આવ્યો છે. એ સિવાયના બીજા બે જે પાઠ છે અરહંતાણમ નમો અરહંતાણમ સામાન્ય રીતે નમસ્કાર પ્રતિક્રમણ ના સૂત્રમાં જોઈએ તો નમસ્કાર મહામંત્રની સંસ્કૃતિ છાયા જો આપી હશે તો એમાં નમો અરિહંતાણમ ભલે લખેલું હશે છતાં સંસ્કૃતમાં એવું લખેલું હશે હતો. એ સંસ્કૃત છાયા જ બતાવે છે કે નમો અરિહંતાનંદ પાઠ બરાબર નથી નમો અરહંતાજ યોગ્ય છે સંસ્કૃત ભાષામાં અર્હત એ ક્રિયાપદ છે જે પૂજાના અર્થમાં વપરાય છે એટલે જે પૂજા ને યોગ્ય છે એને મારા નમસ્કાર થાવ એટલે દેવદાનવ અને મનુષ્ય. સુરેન્દ્ર સુરેન્દ્ર અને નરેન્દ્ર એટલે ઇન્દ્ર મહારાજા દાનવ આદિ જે જીવો છે એ અસુર ઇન્દ્ર કહેવાય બાર દેવલોકના જોઈ ઇન્દ્રો છે એ બધા સુરેન્દ્ર અને નરેન્દ્ર એટલે મનુષ્યમાં જે રાજા છે તે એ ત્રણેમાં પૂજાને યોગ્ય છે એ અરહત કહેવાય છે રીતે યોગશાસ્ત્રની અંદર નમો અરહંતાણમ પાઠ આપેલો છે અને બીજે બધે પણ એની જે ટીકા બતાવવામાં આવી છે એમાં પણ પાઠ બતાવવામાં આવ્યો છે અને એ પ્રમાણે અહીં અપરાજીત મંત્ર તરીકે બતાવવામાં આવ્યો છે. આમ પાંચ પરમેષ્ઠી ને નમસ્કાર કરવા સ્વરૂપ મંત્રનું ધ્યાન કરવાનું છે. એમાં અષ્ટદલ કમળ નું ચિત્ર બતાવવામાં આવેલું એ પ્રમાણે અહીં ચિંતવન કરવાનું છે, સાથે બાકીના જે પાંચ પદો છે અહીં મુકેલા છે. ચારે દિશામાં આ રીતે નમસ્કાર મહામંત્રનું જે ધ્યાન કરે છે એનું મન મહામંત્રની સાથે જોડાયેલું રહે છે, એની એકાગ્રતા જોડાયેલી રહે છે એનું મન બીજે ક્યાંય ભટકતું નથી. આ ધ્યાન કરવાથી મનની એકાગ્રતા આવે છે આ મંત્રના જાપ વખતે મન બીજે ક્યાં ફરવા ગયું હોય તો ત્યાંથી એ પાછું આવે છે સ્થાન જ્યારે મિસપ્લેસ થાય છે ત્યારે આપણને તરત ખ્યાલ આવે છે કે મારું મન બીજે ભટકવા ગયું છે એટલે આ ધ્યાન ની અંદર એ પાછું જોડાઈ જાય છે આ રીતે નવલાખ નવકારનો જે જાપ કરે છે એને સામાન્ય રીતે એકાગ્રતા આવે છે અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો જે ક્ષય છે એ અપૂર્વપણે ક્ષય થઈ શકે છે.

સિદ્ધાદિકચતુષ્કં ચ દિપત્રેષુ યથાક્રમમ્
 ચૂલાપાદચતુષ્કં ચ વિદિકપત્રેષુ ચિન્તયેત્ ॥ ૩૪ ॥

ચાર પદોને ચાર દિશામાં મૂકીને એનું ચિંતવન કરવાનું છે. આ રીતે હંમેશા માટે 108 વાર આ નમસ્કાર મહામંત્રનો ત્રણેય પ્રકારની શુદ્ધિ મન વચન અને કાયાની શુદ્ધિ વડે કરવામાં આવે તો એ હંમેશના જાપ કરનારને એ ભોજન કરતો હોવા છતાં પણ એને ચોથ ભક્ત એટલે કે એક ઉપવાસનું ફળ મળે છે. હવે આપણને ખ્યાલ આવે છે કે ઉપવાસ ને ચતુર્થક ભક્ત તપ કેમ કહેવાયું છે. આપણે ત્યાં સામાન્ય રીતે નિયમ એવો છે કે દિવસમાં ફક્ત બે વખત ભોજન કરવાનું હોય છે અને જ્યારે ઉપવાસ કરવો હોય ત્યારે બે વખત ના ભોજનનો ત્યાગ થાય છે પણ ચોથ ભક્ત કરવું હોય તો ઉપવાસના આગલા દિવસે પણ એકાશન કરવું જોઈએ અને પારણા ના દિવસે પણ એકાસણું કરવું જોઈએ. એ રીતે ચાર ટંક ના ભોજન નો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. જેને ચતુર્થ ભક્ત ઉપવાસ કહેવામાં આવે છે. આ રીતે ત્રણ કાયાની શુદ્ધિ સાથે 108 નવકારનું પદસ્થ ધ્યાન જે કરે છે ખાવા છતાં પણ ચોથ ભક્ત ના ઉપવાસ નું ફળ મળે છે, એ પ્રમાણે અહીં કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય એ બતાવ્યું છે.

एनमेव महामन्त्रं समाराध्येह योगिनः ।

त्रिलोक्याऽपि महीयन्तेऽधिगताः परमां श्रियम् ॥ ३६ ॥

कृत्वा पापसहस्राणि हत्वा जन्तुशतानि च ।

अमुं मन्त्रं समाराध्य तिर्यञ्चोऽपि दिवं गताः ॥ ३७ ॥

નમસ્કાર મહામંત્રનું જે ધ્યાન ધરે છે એ લો યોગી ત્રણેય લોકની રિક્ષિ ને પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્રણે લોકને વિશે એ પૂજ્ય બને છે મોક્ષરૂપી લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરે છે. પણ તિર્યચો પણ હાથી વાઘ મગરમચ્છ કે વગેરે જેવા પણ આ મંત્રનું ધ્યાન કરીને એમની નરક ગતિમાં જવાની સંભાવના હોવા છતાં આ મંત્રના જાપથી ધ્યાનથી તેઓ પણ દેવગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. તો આ રીતે જે નમસ્કાર મંત્ર છે એનો અપૂર્વ પ્રભાવ છે અને એનું અષ્ટદલ કમળની રીતે ધ્યાન કરવું જોઈએ.

